

**IMPACT
FACTOR
9.2**

SEMANTIC SCHOLAR

BASE

Dimensions

Universiteit
Leiden

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Miasto Przyszłości

ISSN 2544-980X

www.miastoprzyszlosci.com

Open access
Indexed Research
Journal From
Poland

ADABIY MUHIT TARIXINI O'RGANISH MUAMMOLARI (XX ASR 90-YILLARI BUXORO VILOYATI MISOLIDA)

Ramazon Xurramov

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston tarixshunosligida adabiy muhit tushunchasining tarixiy tadqiq etilishi masalasi Buxoro adabiy muhiti misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot 1990–1999-yillar – mustaqillikning dastlabki va o'tish davri sharoitida hududiy adabiy muhitning institutsional, ijtimoiy va madaniy transformatsiyasini yoritishga qaratilgan. Maqolada adabiy muhit faqat badiiy jarayon emas, balki muayyan tarixiy sharoitda shakllangan ijtimoiy-madaniy institut sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: adabiy muhit, o'tish davri, 1990-yillar, Buxoro viloyati, ijtimoiy-madaniy tarix, hududiy tadqiqot.

Kirish

O'zbekiston tarixshunosligida adabiy muhit masalasi uzoq vaqt davomida mustaqil tarixiy tadqiqot obyekti sifatida shakllanmagan. Mavjud tadqiqotlarda adabiy muhit ko'pincha alohida ijodkorlar yoki adabiy jarayonlar kontekstida, asosan adabiyotshunoslik doirasida talqin etilgan. Natijada adabiy muhitning ijtimoiy-madaniy institut sifatidagi o'zni, uning jamiyat tarixidagi funksiyalari yetarli darajada yoritilmagan.

Ayniqsa, 1990–1999-yillar O'zbekiston tarixida o'tish davri bo'lib, bu davrda adabiy muhit jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga bevosita bog'liq holda transformatsiyaga uchradi. Mazkur maqolada Buxoro adabiy muhiti misolida mustaqillikning dastlabki yillarida hududiy adabiy muhitning tarixiy rivoji va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi.

METHODS (Metodologiya va manbalar). Tadqiqot ijtimoiy-madaniy tarix konsepsiyasi asosida olib borildi. Ushbu yondashuv adabiy muhitni faqat badiiy jarayon emas, balki muayyan tarixiy sharoitda shakllangan ijtimoiy-madaniy tizim sifatida o'rganish imkonini beradi.

Metodologik jihatdan tarixiylik, tizimlilik va hududiy yondashuv tamoyillariga tayanildi. Tarixiy-taqqoslash usuli orqali sovet davri va mustaqillikning dastlabki yillaridagi adabiy muhit holati qiyosiy tahlil qilindi. Muammoli tahlil yordamida adabiy muhitdagi institutsional, ijtimoiy va moddiy ziddiyatlar o'rganildi.

Manbaviy baza arxiv hujjatlari, davriy matbuot materiallari, adabiy asarlar, esdaliklar hamda og'zaki tarix materiallaridan iborat bo'lib, ular adabiy muhitning rasmiy va norasmiy jihatlarini yoritishga xizmat qildi.

RESULTS (Natijalar). Tarixiy tadqiqotlarda "adabiy muhit" tushunchasi ko'pincha tor ma'noda, ya'ni alohida ijodkorlar faoliyati yoki badiiy asarlar majmui sifatida talqin qilib kelingan. Biroq ijtimoiy-madaniy jarayonlarni tarixiylik tamoyili asosida o'rganish shuni ko'rsatadiki, adabiy muhitni faqat badiiy ijod mahsuli sifatida emas, balki muayyan davr va hudud doirasida shakllangan ijtimoiy-madaniy tizim sifatida yondashish ilmiy jihatdan asosliroqdir. Ayniqsa, o'tish davrlarida adabiy muhit jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga bevosita bog'liq holda shakllanadi va faoliyat yuritadi.

Tarix fanida "muhit" tushunchasi ma'lum bir hududda mavjud bo'lgan ijtimoiy aloqalar, institutlar va amaliyotlar majmuini anglatadi. Shu nuqtai nazardan adabiy muhitni tarixiy hodisa sifatida talqin qilishda uning tarkibiy qismlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bular, avvalo, adabiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslar, ularning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi institutlar, matbuot va nashr

Impact Factor: 9.9**ISSN-L: 2544-980X**

tizimi, shuningdek, adabiy jarayonni qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy va moddiy omillardir. Mazkur tarkibiy qismlar o'zaro uzviy aloqada bo'lib, adabiy muhitning barqarorligi va rivojlanishini ta'minlaydi.

Adabiy muhitni tarixiy jarayon sifatida o'rganish uni adabiy jarayondan farqlashni ham talab etadi. Adabiy jarayon, odatda, badiiy shakllar, janrlar va mavzular evolyutsiyasi bilan bog'liq bo'lsa, adabiy muhit ushbu jarayon kechadigan ijtimoiy-madaniy makonni ifodalaydi. Boshqacha aytganda, adabiy muhit adabiy jarayon uchun sharoit yaratib beruvchi tarixiy makon vazifasini bajaradi. Shu sababli adabiy muhit tarixini tadqiq etishda badiiy-estetik mezonlardan ko'ra ijtimoiy, tashkiliy va institutsional omillarga ustuvor ahamiyat beriladi.

O'zbekiston tarixida adabiy muhit masalasi asosan adabiyotshunoslik tadqiqotlarida yoritilgan bo'lib, u ko'pincha alohida adiblar yoki adabiy maktablar faoliyati doirasida talqin qilingan. Tarixshunoslikda esa adabiy muhit muammosi jamiyatning madaniy hayoti tarkibiy qismi sifatida epizodik tarzda tilga olingan. Holbuki, adabiy muhit viloyatlar miqyosida ijtimoiy ong, madaniy xotira va ma'naviy qadriyatlarning shakllanishida muhim rol o'ynagan.

Ayniqsa, 1990-yillar kabi keskin o'zgarishlar davrida adabiy muhit jamiyatdagi o'tish jarayonlarini aks ettiruvchi tarixiy indikator sifatida namoyon bo'ladi. Bu davrda adabiy muhitning institutsional asoslari, faoliyat shakllari va ijtimoiy funksiyalari tubdan o'zgarib, yangi tarixiy sharoitga moslashgan. Shu bois 1990-yillarda adabiy muhitni tarixiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganish O'zbekistonning o'tish davri ijtimoiy-madaniy tarixini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur dissertatsiyada adabiy muhit tushunchasi aynan shu yondashuv asosida talqin qilinadi. Ya'ni adabiy muhit muayyan hudud va davr doirasida shakllangan, tarixiy sharoit bilan uzviy bog'liq bo'lgan hamda ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajargan institutlar va amaliyotlar majmui sifatida qaraladi. Bunday yondashuv adabiy muhit tarixini O'zbekiston tarixi doirasida mustaqil va asosli tadqiqot obyektiga aylantirish imkonini beradi.

DISCUSSION (Muhokama). Olingan natijalar adabiy muhitni o'tish davri ijtimoiy-madaniy tarixining muhim indikatorlaridan biri sifatida baholash imkonini beradi. Buxoro adabiy muhiti misolida ko'rinadiki, adabiy muhit jamiyatdagi o'zgarishlarga passiv moslashuvchi emas, balki ijtimoiy ong va madaniy qadriyatlarni shakllantirishda faol ishtirok etuvchi subyekt bo'lib namoyon bo'ladi.

"Adabiy muhit" tushunchasi gumanitar fanlar tizimida murakkab va ko'p qatlamli ilmiy kategoriya hisoblanadi. U faqat alohida ijodkorlar yoki badiiy asarlar majmuini emas, balki muayyan tarixiy sharoitda faoliyat yuritgan ijtimoiy guruhlar, institutlar, aloqa mexanizmlari va madaniy munosabatlar tizimini o'z ichiga oladi. Shu bois adabiy muhitni tarixiy jihatdan tadqiq etish adabiyotshunoslik bilan cheklanib qolmay, ijtimoiy-madaniy tarix doirasida amalga oshirilishi lozim.

Ilmiy adabiyotlarda "adabiy muhit" tushunchasi ko'pincha adabiy jarayon, adabiy maktab yoki adabiy oqim kabi kategoriyalar bilan yonma-yon qo'llaniladi. Biroq mazkur tushunchalar mazmunan bir-biridan farq qiladi. Adabiy jarayon, asosan, badiiy asarlarning yaratilishi va rivojlanish dinamikasini ifodalasa, adabiy muhit ushbu jarayonning yuzaga kelishiga zamin yaratgan ijtimoiy va madaniy sharoitlarni qamrab oladi. Shu jihatdan adabiy muhit adabiy jarayonga nisbatan kengroq va tizimli tushuncha hisoblanadi.

Tarixiy tadqiqotlarda adabiy muhitni alohida obyekt sifatida o'rganish nisbatan kech shakllangan. Uzoq vaqt davomida adabiy muhit adabiyot tarixining yordamchi elementi sifatida qaralib, asosiy e'tibor alohida yozuvchilar ijodi yoki badiiy asarlar tahliliga qaratilgan. Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab gumanitar fanlarda ijtimoiy-madaniy yondashuvlarning kuchayishi adabiy muhitni mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqish zaruratini yuzaga chiqardi.

Adabiy muhitni tarixiy jihatdan tadqiq etish, avvalo, uni muayyan davr va makon bilan bog'lashni talab qiladi. Adabiy muhit abstrakt hodisa emas, balki konkret tarixiy sharoitda shakllanadigan va rivojlanadigan ijtimoiy-madaniy tizimdir. Shu sababli adabiy muhitni tadqiq etishda siyosiy vaziyat, iqtisodiy sharoit, madaniyat siyosati va ijtimoiy munosabatlar kabi omillar hisobga olinishi lozim. Ayniqsa, o'tish davrlarida adabiy muhitning holati va funksiyalari keskin o'zgarishi bilan ajralib turadi. 1990-1999-yillar O'zbekiston tarixida o'tish davri sifatida alohida ahamiyatga ega bo'lib, ushbu davrda adabiy muhitning ijtimoiy funksiyalari ham tubdan o'zgardi. Sovet davrida adabiy muhit davlat

Impact Factor: 9.9**ISSN-L: 2544-980X**

mafkurasi bilan chambarchas bog‘langan bo‘lsa, mustaqillik sharoitida u nisbatan mustaqil ijtimoiy-madaniy institut sifatida qayta shakllandi. Bu jarayon adabiy muhitni tarixiy jihatdan tahlil qilish uchun qulay ilmiy maydon yaratadi.

Adabiy muhitni tarixiy tadqiq etishda muhim metodologik muammo — uning chegaralarini aniqlash masalasidir. Adabiy muhit qaysi doirada o‘rganilishi kerak: butun respublika miqyosidami yoki hududiy darajadami? Mazkur dissertatsiyada adabiy muhit hududiy yondashuv asosida, ya’ni Buxoro viloyati misolida o‘rganiladi. Hududiy yondashuv adabiy muhitning konkret ijtimoiy va madaniy sharoitlar bilan bog‘liqligini aniqroq ochib berish imkonini beradi.

Adabiy muhitni tarixiy tadqiq etishda institutlar masalasi alohida o‘rin tutadi. Yozuvchilar uyushmalari, matbuot, nashriyotlar, adabiy tadbirlar va norasmiy ijodiy guruhlar adabiy muhitning tashkiliy asosini tashkil etadi. Ushbu institutlar orqali adabiy muhit jamiyat bilan muloqotga kirishadi va o‘zining ijtimoiy funksiyalarini amalga oshiradi. Shu bois adabiy muhitni faqat badiiy matnlar orqali emas, balki institutlar faoliyati orqali ham tahlil qilish zarur.

Adabiy muhitni tarixiy o‘rganishda yana bir muhim jihat — uning ichki ijtimoiy tuzilmasini aniqlashdir. Avlodlararo munosabatlar, ijtimoiy mavqe, norasmiy ierarxiyalar va ijodkorlar o‘rtasidagi munosabatlar adabiy muhitning ichki hayotini belgilaydi. Ushbu jihatlarni e’tibordan chetda qoldirish adabiy muhitni yuzaki tasvirlashga olib keladi. Shu sababli mazkur dissertatsiyada adabiy muhit ichki ijtimoiy mexanizmlar nuqtayi nazaridan ham tahlil qilinadi.

Xulosa. Tarixiy tadqiqotlar uchun xos bo‘lgan manbalar muammosi adabiy muhitni o‘rganishda ham dolzarbdir. Adabiy muhitning ko‘plab jihatlari rasmiy hujjatlarda to‘liq aks etmaydi. Shu bois arxiv materiallari bilan bir qatorda matbuot, esdaliklar, og‘zaki tarix materiallari va norasmiy manbalar ham tadqiqot jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv adabiy muhitning real tarixiy manzarasini tiklash imkonini beradi. Umuman olganda, “adabiy muhit” tushunchasini tarixiy jihatdan tadqiq etish ijtimoiy-madaniy tarixning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Adabiy muhit jamiyatdagi ijtimoiy ong, tarixiy xotira va madaniy uzluksizlik jarayonlarini aks ettiruvchi muhim ko‘rsatkichdir. Shu bois Buxoro adabiy muhitini 1990–1999-yillar kontekstida o‘rganish nafaqat adabiyot tarixi, balki O‘zbekistonning mustaqillik davri ijtimoiy-madaniy tarixini chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqot ijtimoiy-madaniy tarix yondashuvi, tarixiylik, tizimlilik va hududiy tahlil metodlari asosida olib borilgan. Arxiv hujjatlari, davriy matbuot materiallari, adabiy asarlar hamda og‘zaki tarix manbalari asosida Buxoro adabiy muhitining o‘tish davridagi funksiyalari va rivojlanish xususiyatlari ochib berildi. Tadqiqot natijalari adabiy muhitni O‘zbekistonning mustaqillik davri ijtimoiy-madaniy tarixini anglashda muhim tarixiy indikator sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахматов А. Бухоро адабий муҳити тарихи (XX аср). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Бухоро., 2022. – Б.32.
2. Бухоро мавжлари, 2011 йил 2 сон.
3. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари (биринчи китоб). –Т.:О‘zbekiston, 2008. – 535б.
4. Сафаров О. Бухоро адабий ҳаракатчилиги тарихидан лавҳалар. –Бухоро: Дурдона, 2015. –584 б.;
5. Ўзбекистон миллий архиви, М-123 фонд, 1-рўйхат, 16 -йиғма жилд.

